

VĒJU NOSAUKUMI LATVIEŠU VALODĀ

Vēju nosaukumi, tāpat kā citas leksiski semantiskas vārdu grupas, var sniegt zināmu ieskatu kādas tautas un tās valodas vēsturē. Taču plašāku apcerējumu par šiem nosaukumiem latviešu valodniecībā līdz šim nav. Turpretī citu tautu lingvisti vēju nosaukumiem, cik zināms, ir pievērsušies vairāk¹.

Šai rakstā apskatīsim vārdus tikai tiem vējiem, kuru nosaukumu pamatā ir ģeogrāfiski virzieni, sīkāk aplūkojot šo nosaukumu izplatību un darināšanu gan latviešu literārajā valodā, gan jūrmalas izloksnēs. Darbā izlietotais materiāls ņemts no pašas autore vākumiem atsevišķās izloksnēs laikā no 1963. – 1967. gadam, kā arī no dažādiem rakstu avotiem.

Jūrniecībā un zinātniskajā meteoroloģijā izšķir 16 virzienu jeb rumbu vējus², taču piekrastes zvejnieki savā runā un zvejas praksē parasti izšķir 8 virzienu vējus, atbilstoši debespusēm: ziemeļiem, ziemeļaustrumiem, austrumiem, dienvidaustrumiem utt. (vēju virzienu grafisko attēlojumu – vēju rozi – skat. kartē, kur virzieniem doti starptautiski pieņemti apzīmējumi, izlietojot angļu valodas debespušu pirmos burtus: *N* – ziemeļi, *S* – dienvidi, *E* – austrumi un *W* – rietumi).

Jūrmalas izloksnēs blakus vēju literārajiem nosaukumiem, kuri pazīstami gandrīz visās izloksnēs (piem., *ziemelis*, *ziemeļu vējš*, *rietumu vējš* jeb *vakara vējš*, *dienvidu vējš* u. c.), nereti parastāki un biežāk lietojami ir citi nosaukumi, piem., rietumu vēju sauc par *jūras vēju*, dienvidu vēju par *launadzi* vai *tārpeni*, ziemeļrietumu vēju par *sāmeni* un tml.

Literārajā valodā vēju nosaukumi, būdami stingrā sistēmā³, parasti visi ir ar neitrālu nozīmi un bez kādas emocionāli ekspresīvas nokrāsas, izņemot dažus nosaukumus, kuriem ir izjūtams stilistisks iekrāsojums, piemēram, vārdiem *zieme-*

¹ *Questuonario dell' Atlante Linguistico Mediterraneo*, Venezia (skat. III nod. Meteorologie).

И. Д. Гриценко, Наблюдения над рыболовецкой лексикой г. Вилково (УССР), – Учёные записки, 47 I, Кишинев, 1962.

М. В. Павлюк, Назви вітрів у діалектах слов'янських мов (слов'янська роза вітрів), – XII Республіканська діалектологічна нарада, Тези доповідей, Київ, 1965, 111. – 113.

² K. Ozola, A. Zirnītis, *Meteoroloģija*, Rīgā, 1958, 266.

³ Literārajā valodā visi vēju nosaukumi, bet izloksnēs tikai daļa vēju nosaukumu, izveidojušies pēc zināmas sistēmas, t.i., šo nosaukumu pamatā ir tās debespuses, no kurām šie vēji nāk. Piemē-

is, rītenis u. c. Turpretī izlokšnēs, kur vēju nosaukumi darināti nevis pēc vienas, bet pēc dažādām vēju pazīmēm vai pēc kādām citām ar tiem saistītām parādībām, nereti atsevišķi vēju nosaukumi ir ar emocionāli ekspresīvu raksturu, piem., austrumu vēju sauc arī par *bada vēju* vai *tukšo vēju*.

No semantiskā viedokļa, aplūkojot tikai tos vēju nosaukumus, kuri nav atrodami literārajā valodā, jūrmalas izlokšnēs sastopamos vēju nosaukumus var iedalīt vairākās grupās.

1. Sastopami nosaukumi, kam pamatā ir pazīme, kas raksturo vēja pastāvību: piem., rudenī Latvijā ilgstoši dominē dienvidrietumu vējš⁴, tāpēc šo vēju Ziemeļpē, Sakā, Ulmalē, Jūrkalnē sauc arī par *garo vēju* – „*garais vējš ilgi pūš*” (Sakā)⁵.

2. Daži nosaukumi darināti pēc pazīmes, kas izsaka vēja virziena raksturu attieksmē pret kādu objektu, piem., Rietumkurzemē dienvidaustrumu vējš nāk no sauszemes puses slīpi uz jūru. Tāpēc, piem., Liepājā tam dots vārds *šķībaits vējš*. Līdzīgi radies pretējā – ziemeļrietumu – vēja nosaukums *krustus vējš* Ulmalē, kas turklāt interesants arī īpatnējās formas dēļ (sal. *krusta vējš* „rietumu vējš”, A. Bandrewitch, Anglo-Russian-Lettish Marine Dictionary, Rīga, 1908, 182).

3. Atsevišķu vēju nosaukumu pamatā ir gadalaiks (parasti gan tikai ziema vai vasara), kurš raksturo šos vēju nosaukumus termiskā sakarā, piem., dienvidvējam sastop arī vārdu *vasaris* (E II 759) un *vasarvējš* Jūrkalnē (sal. ar to pašu nozīmi liet. *vasāris*, *vasārinis vējas*). Līdzīgi ir darināts ziemeļvēja nosaukums *ziemas vējš* „Nordwind” G. Stendera vārdnīcā (sal. liet. *ziemys*, *ziemių vējas*, *zieminis vējas*, *žiēmvējis*).

4. Plašāk sastop nosaukumus, kam pamatā ir pazīme, kas norāda uz kādu dabas parādību, ko izraisa attiecīgais vējš. Piemēram, rietumu vēju raksturīgākā pazīme ir tā, ka tie bieži nes līdz lietu⁶. Laikam tāpēc tam dots nosaukums *liēta*

ram, debespusei *austrumi* atbilstošie vēju nosaukumi ir: *austrumu vējš*, *austrumvējš*, *austrenis*; debespusei *dienvidrietumi* vēju nosaukumi ir *dienvidrietumu vējš* jeb *dienvidrietenis* utt.

Analoģiski darināti vēju nosaukumi arī citās valodās, piem., lietuvju *rytaī* „austrumi” un no tā attiecīgie vēji *rytvėjis*, *rytinis vējas* un *rytys*; krievu *восток* – no tā *восточный ветер*; poļu *wschód* – no tā *wiatr wschodni*; vācu *Ost*, *Osten* – no tā *Ostwind* un tml.

⁴ „... rudenī valdošais ir dienvidrietumu plūdums ar mitrajām un siltajām jūras gaisa masām. Ilgstošais, smidzinošais lietus izmērcē augsni un rada rudens dubļu periodu. – Te lielāko tiesu pārsvarā ir dienvidrietumu un dienvidu vēji” (A. Zirņītis, Latvijas PSR klimats, Rīgā, 1963, 32, 69.).

⁵ Piemēri tiek doti izlokšņu formās. Tā kā visās izlokšnēs gar jūrmaļu krītošā intonācija sakritusi ar lauzto, tad uz intonāciju sakritumu ar mazu 2 aiz vārda ar lauzto intonāciju parasti, izņemot atsevišķus gadījumus, netiks norādīts.

⁶ „Vēsās un mitrās vasarās valdošais ir okeāniskais rietumu un dienvidrietumu plūdums, kas uznes mitrās un relatīvi vēsās jūras gaisa masas un pārsvarā dod mākoņainu un lietainu laiku.” A. Zirņītis 30.

vējš, kas zināms no Ulmales. Ar to pašu nozīmi no Sasmakas reģistrēts *plūdu vējš* (ME III 360). Bet dienvidrietumu vēja nosaukums *valdzenis* (ME vieta nav norādīta) saistāms ar vārdu *valgs* „mitrs” (ME IV 452).

Dienvidaustrumu vēja nosaukums *saūsenis* sastopams Skultē un Duntē, pēdējā arī *saūseņa vējš* (sal. *susenis* „der trockenē Südostwind” ME III 1125). Šāds nosaukums varēja rasties ne tikai tāpēc, ka kontinentālie vēji vispār nes sausu gaisu, bet arī tāpēc, ka ar šo vēju jūrā ūdens tiek aizdzīts vairākus metrus tālāk no krasta: „*ūdeņš krīt, kad pūš saūsenis, tāļu atīēt nuō krasta*” (Skultē).

Šai grupā nosacīti var iekļaut arī nosaukumus *bada vējš*, *dzintaru vējš* un *ķirmeņu vējš*.

Skultē, Duntē ziemeļaustrumu vēju, bet Salacgrīvā austrumu vēju sauc par *bada vēju*. Kāpēc tas tā, to labi paskaidro teksts no Skultes: „*bada vējš izsaldē ūdeni, ūdeņš aūksts. izvēlk zivi nuō mucas ārā*” (t.i., šim vējam pūšot, zvejas lomi ir ļoti niecīgi). Līdzīgu skaidrojumu no Siguldas pierakstījis ģeologs V. Pētersons: „*Siguldā 1936. gada aprīlī dzirdēju, ka austrumu vēju nosauca par bada, par tukšo vēju – bada vējam pūšot, ir jūrā, ir upēs (Gaujā) pazūd zivis*”⁷. Liekas, nosaukums *bada vējš* radies arī no tam, ka dažreiz vasaras sākumā sausie, kontinentālie vēji, ilgi pieturēdamies, izkaltē augsni un daļēji iznīcina zemnieku sējumus⁸.

Tikai no Rucavas zināms dienvidrietumu vēja nosaukums *dzintaru vējš*. Ar šo vēju jūras straume jūrmalā izskalo visvairāk dzintaru, kuru jūrmalnieki vēl nesenā pagātnē lasījuši un apstrādājuši, veidojot no tā dažādas rotas un pogas (piemēram, Papes ciemā šī nodarbošanās apsīkusi tikai pēdējos gadu desmitos). „*dziņtaru vējš nuō Maņus* (t.i., Kuršu jomas – B.L.) *pūš, ar šuō vēju nāk dziņtarš*”.

Līdz šim tikai no Rucavas dzirdēts dienvidaustrumu vēja nosaukums *ķirmeņu vējš* (*ķirmeņš* „tārps, čūska” Rucavā, sal. *ķirmenis* ME II 384, kas aizgūts no liet. *kiřminas* „ein (grosser) Wurm”). Tāds nosaukums varēja rasties gan siltā laika izraisīto parādību dēļ (kas savukārt radījušas dažādus zvejnieku ticējumus, piem., „*šai vējā ne' kā nevař darīt: cūkas nevař kauīt – gaļai āda ritinas nuōst: rāceņiēm ķirmeņi iēliēn | iekšā |; ūdeņc paliēk silts – zivis nau, tās atkāpjās dziļumā*”), gan arī kā sinonīms nosaukums vēja vārdam *tārpenis* (par ko sīkāk skat. tālāk) un šai gadījumā tad iespējama tautas etimoloģija.

5. Ir vairāki nosaukumi, kuru raksturīgākā pazīme ir tā, vai vējš nāk no sauszemes vai jūras. Rietumvidzemes un Rietumkurzemes piekrastē austrumu vējam, kas šeit nāk no krasta puses, sastop šādus nosaukumus: *krasta vējš* Skultē, Duntē;

⁷ V. Pētersons, Vēju nosaukumi Latvijas piekrastes dažādās vietās, – Daba un Zinātne, Rīgā, 1939, 4 155.

⁸ „*Karstās un sausās vasarās valdošais ir dienvidaustrumu plūdums, kas... uznes siltās, kontinentālās, tropiskās gaisa masas. Šādā gadījumā 2–3 nedēļas, īpaši vasaras sākumā, pieturas sauss un karsts laiks. – – Ilgstošais sausums un karstums neļā bvēlīgi ietekmē augu attīstību...*” A. Zirņītis 30.

malas vējš Vitrupē; *meža vējš* Duntē, Salacgrīvā; *zemes vējš* Kuršu kāpās, Rucavā, Nīcā, Liepājā, Ziemupē, Ulmalē, Jūrkalnē, Tūjā, Salacgrīvā; *zemenis*, arī *zeminis* Kuršu kāpās (sal. liet. *žeminis* „Ostwind” Ger StngŽ 93). Tā kā krasts un zeme ir zemnieka darba lauks, tad austrumu vējam visgarām no Rucavas līdz Jūrkalnei sastop arī nosaukumu *zemniēks*. Šo austrumu vēja nosaukumu, piemēram, Jūrkalnē raksturo tā: *zemes vējš ir brāzmaīns, ar juōni iēpūš, kad garaīts vējš va(i) zemniēks, ta(d) ūdeīns male i(r) silts uī luōms sliks. ta(d) zivis saiēt aūkšā*” (t.i., tālāk jūrā).

Analoģiski darināti rietumu vēja nosaukumi: *jūras vējš* Kuršu kāpās, Rucavā, Nīcā, Ulmalē, Jūrkalnē, (ar *-r-*) Duntē, Tūjā, Salacgrīvā; *jūrenis* Kuršu kāpās (te arī *jūrinis*), Nīcā. Līdzīgi atvasinātus vēju nosaukumus atrodam arī citās valodās, piemēram, liet. *marinis* „Westwind” (Ger StngŽ 85) sal. ar liet. *mārios* – jūra, jūras līcis, joma; poļu *morka* un *morszczyzna* „ziemeļi, ziemeļu vējš, vējš no jūras puses”⁹ ar poļu *morze* – jūra.

Rietumu vēja nosaukums *jūrniēks* zināms no Rucavas, Liepājas, Ziemupes. Par vārdu *jūrnieks* D. Zemzares grāmatā „Latviešu vārdnīcas” atrodam norādi, ka tas ar nozīmi „Seefahrer, Seemann” reģistrēts Kr. Valdemāra Krievu-latviešu-vācu vārdnīcā (1872. g.) un laikam ir jaunvārds¹⁰. Grūti izšķirt jautājumu, vai vārds *jūrnieks* Kurzemes izloksnēs (vismaz daļā) bija pazīstams jau agrāk vai ne¹¹. Taču vedas domāt, ka tāds atvasinājums izloksnēs varēja rasties arī patstāvīgi blakus vārdam *zemnieks*¹², kas ar nozīmi „Bauer” atzīmēts jau pirmajā latviešu vārdnīcā (1638.g.), un vēl citiem iedzīvotāju nosaukumiem pēc vietas rakstura, piem., *birznieks*, *lejnieks*, *mežnieks*, *silnieks*, kas doti J. Langija vārdnīcā (1685. g.).

6. Vēju nosaukumi var būt darināti pēc tās zemes vai iedzīvotāju nosaukuma, no kuras puses attiecīgais vējš nāk. No Rietumkurzemes zināms dienvidrietuma vēja nosaukums *saksenis*. Šā vārda sakne pārņemta no līb. *saksa* resp. ig. *saks* „vācieši” (skat. V. Thomsen, Beröringer... 277, ME III 657, V. Zeps, Latvian and Finnic linguistic Convergences, Hague, 1962, 178). Tātad tas ir vējš, kas nāk no sakšu zemes. Nosaukumu *saksenis* sastop Kuršu kāpās, Rucavā, Nīcā, Liepājā, Ziemupē, Sakā; *saksinis* Kuršu kāpās, Rucavā. Ar to pašu nozīmi no dažām lietuvju rietumu izloksnēm zināms *saksinis* (A. Bezenberger, Über die Sprache der preussischen Letten, Göttingen, 1888, 33), kuru varbūt no latviešu zvejniekiem savukārt aizguvuši lietuvieši.

⁹ Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich, I, cz II, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1964, 132.

¹⁰ D. Zemzare, Latviešu vārdnīcas, Rīgā, 1961, 234.

¹¹ Par to D. Zemzares domas skat. turpat, 224.

¹² Zemnieka vārds Latvijas vēstures avotos latviski (semenick) pirmo reizi minēts 1335. gadā. Par to sīkāk skat. A. Švābe, Kuršu ķoniņu un novadnieku tiesiskais stāvoklis, – Rīgas Latviešu Biedrības Zinātņu komitejas Rakstu krājums 21, Rīgā, 1933, 34.

Ziemeļrietumu vēja nosaukumus *sāmenis* sastopams no Kuršu kāpām līdz Ovīžiem (sal. *sāmens* no Ovīžiem līdz Ventspilij, Baltijas jūrn. kal. 1890, 144.). Kuršu kāpās un Rucavā paralēli lieto arī *sāminis* (par liet. *sōminis* ar to pašu nozīmi skat. A. Sabaliauskas 105). No Dunikas, Rucavas (EH II 471) un Jūrkalnes zināms variants *sāmelis*. Šos vēja nosaukumus varam salīdzināt ar vārdiem *sāms*, *sāmelnieks*, *sāmietis*, kas Ulmaņa vārdnīcā doti ar nozīmi „Oesulaner” un „Finnen” un *sāmu zeme* ar nozīmi „Oesel” un „Finnland”, kur sakne šais vārdos ar pārveidojumu pārņemta no lībiešu valodas (sīkāk par to skat. V. Thomsen 277–278, ME III 803, V. Zeps 179). Tātad *sāmenis* ir vējš, kas pūš no sāmu zemes. Līdzīgi darinātus vēju nosaukumus sastop arī citās valodās, piem., ukraiņu izloksnēs *молдавка* ir rietumu vējš, kas uz Dņestras limānu nāk no Moldāvijas puses¹³.

Vēju nosaukumi *āzenis* un *tārpenis* neskaidrās cilmes dēļ īsti neiekļaujas ne vienā no iepriekš minētajām grupām.

Dienvidaustrumu vēja nosaukums *āzenis* pazīstams Kuršu kāpās, Rucavā, Nīcā, Liepājā, Ziemupē, Ulmalē un arī ap Ventspili (sal. *āzens* no Ovīžiem līdz Ventspilij, Baltijas jūrn. kal. 1890, 144), *āzinis* Kuršu kāpās, Rucavā (sal. liet. izloksnēs *ožinis* „Südostwind” Ger Stng Ž 86). Par to, ka nosaukums *āzenis* ir sens, liecina vécie rakstu valodas avoti, kuros gan šo vārdu atrodam citās formās: *āzenes vējš* J. Langija un G. Stendera vārdnīcās, *āzene* J. Langes vārdnīcā. ME vārdnīcā vārdam *āzenis* sīkāka etimoloģija nav dota, ir tikai norāde uz lietuvisko formu. J. Otremskis savā Lietuviešu valodas gramatikā liet. *ožinis* sastata ar *ožys* „āzis”¹⁴. Tomēr liekas, ka šis nosaukums lietuvju izloksnēs ir pārņemts no latviešu zvejniekiem, tāpat kā lietuviskie vēju nosaukumi *aūstrinis*, *aūštrinis* un *sōminis* (par tiem skat. A. Sabaliauskas, – LKK VIII 102, 105), un ir latviskā nosaukuma *āzenis* kalka. Grūti pateikt, vai latviešu izloksnēs lietojamais vēja nosaukums *āzenis* ir atvasināts no dzīvnieka nosaukuma *āzis*. Teicēji (zvejnieki) paši šos vārdus nekad kopā nesaista un nezina arī, kāpēc vējam tāds nosaukums. Varētu domāt, ka *āz-* šai nosaukumā veido priedēklis *āz-*² (kam literārajā valodā atbilst *aiz-*)¹⁵. Priedēklis *āz-*² diezgan plaši sastopams Kurzemē vēl arī tagad, kur līdz šim tas reģistrēts Aizputē, Aizvīķos, Alsungā, Bārtā, Dunikā, Ēdolē, Gudeniekos, Īvandē, Jūrkalnē, Krotē, Kuldīgā, Lažā, Lestenē¹⁶ u. c.

Tā kā dienvidaustrumu vējš, kas galvenokārt valda agros pavasaros, sausās vasarās un jūras piekrastē arī rudenī beigās, parasti nenes lietu, turklāt tas uz piekras-

¹³ M. В. Павлюк, Назви вітрів ..., 112.

¹⁴ J. Otrebski, Gramatyka języka litewskiego, II, Warszawa, 1965, 192.

¹⁵ Par priedēkļa un prepozīcijas *aiz*, *āz* un *az* cilmi skat. J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, 635.

¹⁶ Atbildes uz Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programmas 202. jautājumu.

tes sēkļiem nesakuļ lielus vilņus – „gāzas”, kas traucētu zvejnieku laivām doties jūrā un atgriezties malā, tad vārds *āzenis* varētu būt radies no priedēkļa *āz-* un substantīva *ēna* ar nozīmi „vieta bez vēja”, ko pazīst Kurzemē¹⁷. No šādiem iespējamiem komponentiem atvasinātais *āzēnis* (sal. līdzīgi atvasinātus vārdus, piem., *aizēna*, *aizvējš*, *aizvēnis* u. c.) savukārt citu vēju nosaukumu ietekmē, kas darināti ar izskaņu *-enis*, ieguvis formu *āzenis*.

Te der salīdzināt darināšanas ziņā analogiskus atvasinājumus kā, piemēram, *āzkrāsne*, *āzuote* un tml., kas veidojušies no priedēkļa un substantīva. Šai sakarā ļoti interesanti ir vārdi *āžuōme*, *āžuōmis* („vieta jūrā aiz pirmā sēkļa” no Rucavas), *āžuōme* („aiz jūrmalas kāpām izraktas, nolīdzinātas lejas, kuņās stāda kartupeļus”; pēc ME no Nīcas), kuri radušies no *āz* + *juōma* (EH I 196).

Nosaukums *tārpenis* ar nozīmi „dienvidvējš” zināms no Skultes, bet ar nozīmi „dienvidaustrumu vējš” – no Duntē, Tūjas, Salacgrīvas. Variants *tārpeņu*² *vējš* ME vārdnīcā dots no Vestienas (EH II 671), *tārpiņu*² *vējš* – no Stendes (ME IV 150). Šis vēja nosaukums dažādos variantos reģistrēts jau ar pirmajiem rakstu avotiem, piem., *tārpins* „Südwind” atzīmēts jau G. Manceļa vārdnīcā. Vēja nosaukumam *tārpenis* līdz šim ir dotas 2 ļoti atšķirīgas etimoloģijas. Pirmo devis J. Lange savā vārdnīcā, sastatot šo vēja nosaukumu ar vārdu „tārpi”. Šādam slēdzienam ir daļējs pamats (sal. *ķirņeņu vējš*, par ko sīkāk skat. iepriekš). Otra, ticamāka etimoloģija norādīta ME vārdnīcā, kurā vēja nosaukums *tārpenis* saistīts ar verba *tirpt* nozīmi „kust”, tāpat arī K. Ulmaņa vārdnīcā (1872. g.). Šo etimoloģiju balsta tas, ka siltie dienvidu vēji ziemā un pavasarī rada sniega kušanu.¹⁸ Taču šī vārda cilmi var skaidrot arī, saistot to ar latv. *tārpa* „spēks, spēja, augšana” (ME IV 149), kam atbilst liet. *tarpā* (*tarpīmas*) „zelšana, plaukšana, attīstīšanās”. Vārdu *tārpa* pazīst vairākās izloksnēs Kurzemē un citur (sal. arī adj. *tārps*, kura nozīme „krietns, teicams” dota jau J. Langija vārdnīcā un kas pazīstama izloksnēs vēl mūsu dienās, piem., Ziemeļpē *netārps cilvēks* – nekrietns, nevērtīgs cilvēks). Sastatīt vārdus *tārpa* un *tārpenis*² kā vienas saknes vārdus ar dažādām intonācijām ir iespējams līdzīgi kā intonatīvos variantus vārdiem *strauts*, *krāsa* u. c., kurus ar stiepto intonāciju (*straūts*, *krāsa*) runā Kurzemē, bet ar krītošo (*stràuts*, *kràsa*) – Vidzemē, jo lauztā intonācija vārdā *tārpenis*² var atbilst arī krītošajai tāpēc, ka Rietumvid-

¹⁷ Sal., piem., *aizvēš* „vieta, kur nav vēja”, *aizēn* „kur nav vēja un ir daudz saules” (M. Graudiņa, Laidzes un Kandavas izloksne, – ZA Valodas un literatūras institūta Raksti, VIII, Rīgā, 1964, 162.

¹⁸ В течение всей зимы преобладают ветры южной четверти. – Оттепели особенно часты на побережье Балтики (в январе 18 дней), в восточных же районах их повторяемость в этом месяце уменьшается до 7–10 дней. – К концу февраля – началу марта начинается медленное таяние снежного покрова (Н. Темникова, Климат Латвийской ССР, Рига, 1958, 44.–45.).

zemē atšķirība starp krītošo un laužto intonāciju ir zudusi¹⁹. Tādēļ varētu būt, ka vēja nosaukums *târpenis*² darināts ar izskaņu *-enis*, (*-inis*) no *târpa* „spēks, augšana” un tā nozīme būtu „spēcīgs, labs, auglīgs vējš”, jo dienvidvēji dominē arī pavasara sākumā, kad daudz pārmaiņu dabā. No semantiskā viedokļa visi trīs gadījumi ir iespējami. Lai izšķirtos un pieņemtu tikai vienu no tiem, nepieciešams iegūt materiālu ne tikai no vēl lielāka izlokšņu skaita, bet arī apzināt vēju nosaukumus kaimiņtautu valodās.

No lībiešu vai igauņu valodas aizgūtos vēju nosaukumus lieto galvenokārt Rīgas jūras līča zvejnieki²⁰.

Ziemeļaustrumu vējam te zināmi šādi nosaukumi: *ide* Skultē, *ides vējš* Skultē Duntē, Tūjā, Kuivižos; *idus* Nogalē (ME I 702); *ids* Mērsragā (ME I 834), *ids*² Engurē (ME pap. I 500); *idvēš* Dundagā (V. Zeps 109; sal. *idenis* Naudītē ME I 834). Bez tam dažādos avotos reģistrēti vēl citi varianti: *idis* (A. Bandrewitch 99), *ides vējš*, *idru vējš* (C. Ulmann, Lett. Wb. 84). Nosaukums aizgūts no līb. resp. ig. *ida* „austrumi” (par to V. Thomsen 253, ME I 702, V. Zeps 109).

Tikai no Rīgas jūras līča Kurzemes piekrastes dienvidu vējam dzirdēts nosaukums *jedals* – Engurē, *jadals* Mērsragā, *jedēls* – Nogalē. Variants *jadus* ar to pašu nozīmi zināms no Bandreviča, bet *jedels* no Ulmaņa vārdnīcas. Nosaukums aizgūts no līb. *jedāl* „dienvidi” (V. Thomsen 254, ME II 109, V. Zeps 112).

Aizgūtais vēja nosaukums *laūnadzis* ir izplatīts ļoti plaši: ar nozīmi „dienvidu vējš” tas sastopams Kuršu kāpās, Rucavā, Nīcā, Liepājā, Ziemupē; ar nozīmi „dienvidaustrumu vējš” – Mērsragā; „dienvidrietumu vējš” – Sakā, Jūrkalnē, Skultē, Duntē un vārdkopas formā *laūnadža vējš* zināms no Tūjas, *laūnaga vējš* – no Kuivižiem. Nosaukums aizgūts no līb. *lōnag* resp. ig. *loūna*, *loūnag* „dienvidaustrumi” (V. Thomsen 265, V. Zeps 143).

Ziemeļrietumu vēja nosaukums *luōdes vējš* sastopams gar visu līča piekrasti – no Dundagas līdz Ainažiem: *luōde* Engurē, Tūjā; *luōdes vējš* Skultē, Duntē, Tūjā, Kuivižos, ar to pašu nozīmi *luodis* pēc ME zināms no Mērsraga, *luods* no Nogales, *luodus* no Slokas, Engures. Nosaukums aizgūts no līb. *luod* resp. ig. *lōde* „ziemeļrietumi” (V. Thomsen 267, ME II 524, V. Zeps 149).

No aizgūtajiem vēju nosaukumiem daži sastopami galvenokārt tikai Rīgas līča Kurzemes krastā. Pēc ME vārdnīcas dienvidrietumu vēja nosaukums *lēnica* dots no Dundagas, *lēnics* no Nogales, *leñcis* no Tūjas, *lēnītis* no Slokas, Mērsraga, Engures, kas visi aizgūstot pārveidoti no līb. *lānts* „rietumi” (ME II 460, V. Zeps 144).

¹⁹ J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, 39.–40.

M. Rudzīte, Latviešu dialektoloģija, Rīgā, 1964, 156. 157.

²⁰ „Savā ikdienišķīgā zveinieku dzīvē lībi pazīst 8 vēju nosaukumus, un proti: N. *puoi*, NO. *ida*, O. *magar*; SO. *lūnag*, S. *jiedal*; SW. *lentsch*; W. *weschgar*; NW. *luod*”. (Vēju nosaukumi lību valodā, – Baltijas jūrnieku kalendars, Rīgā, 1890, 144).

Austrumu vēja nosaukums *mākars* pēc ME vārdnīcas zināms no Nogales, Mērsraga (sal. ar to pašu nozīmi *māgars*, Baltijas jūrn, kal. 1892, 23), bet no Dundagas un Engures tas ir reģistrēts ar nozīmi „dienvidaustrumu vējš”. Nosaukums aizgūts no līb. *māgør* resp. ig. *mākār* „austrumi” (V. Thomsen 169, ME II 479, V. Zeps 152).

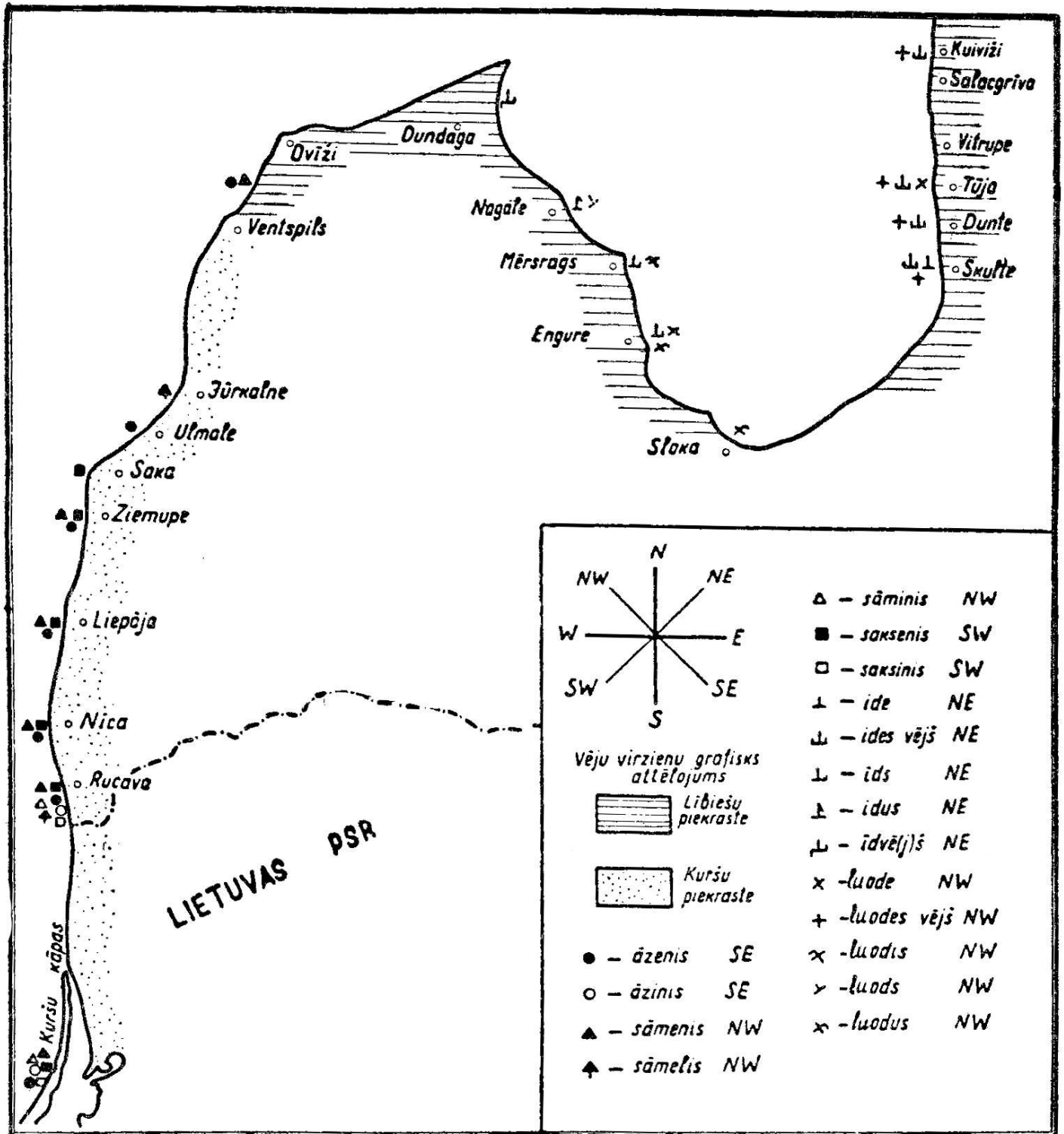
Nosaukums *vežģeris* (*vežģers*) ar nozīmi „rietumu vējš” sastopams Dundagā, Mērsragā, ar nozīmi „ziemeļrietumu vējš” – Engurē. Tas aizgūts no līb. *vežgør* „rietumi, rietumu vējš” (V. Thomsen 286, ME II 577, V. Zeps 205).

Blakus baltiskas resp. latviskas cilmes vēju nosaukumiem un no tuviem kaimiņiem aizgūtajiem vārdiem jūrmalas zvejnieki nereti lieto arī no jūrnīeku valodas pārņemtus, dažbrīd nedaudz pārveidotus, svešas cilmes nosaukumus, piem., *nořdliks* (vācu *nördlich*), *nořdōst* (vācu *Nordost*), *nořdvest* (vācu *Nordwest*), *ōsliks* (vācu *östlich*), *zidvest* vai *zidvest* (vācu *Südwest*), *zidliks* (vācu *südlich*), *zīdenis* (vācu *Süden*) utt. Sevišķi izplatīti šie nosaukumi ir to zvejnieku valodā, kas brauc tālākā zvejā vai kas savā laikā bijuši jūrnīeki. Labi pazīst šos vēju nosaukumus arī vietās, kur atrodas ostas, piem., Liepājā, Pāvilostā, Skultē („*es pats ar nořdōst apgāzuōs*” Skultē; „*rudēnuōs vairāk pūš vestliks*” Salacgrīvā) vai arī kur kādreiz bijušas vai vēl tagad ir jūrskolas, piem., Liepājā, Jūrkalnē, Ainažos. Bet zvejniekiem, kas atrodas nomaļus no ostām un kur mazāka saskare ar jūrnīecību, kuņģniecību, šādu nosaukumu nav, vai arī tie tur nav raksturīgi (piem., Rucavā, Nīcā, Ulmalē u.c.).

Liels vairums no rakstā minētajiem vēju nosaukumiem, piem., *āzenis*, *ides vējš*, *tārpenis*, *zemes vējš* u.c. pazīstami plašā apkārtnē. Lai gan vairāki nosaukumi, piem., *dzintaru vējš*, *ķirmēnu vējš*, *šķībais vējš* u. c. zināmi tikai no vienas vai dažām izloksnēm, tomēr šādi, pēc teritoriālās izplatības individuāli, vēju nosaukumi jūrmalas izloksnēm nav raksturīgi. Vēja nosaukumiem bija jābūt saprotamiem arī tuvāko kaimiņu izlokšņu runātājiem, jo vējiem zvejnieku dzīvē un darbā – sevišķi senākos laikos, kad jūrā gāja ar airu un buru laivām – bija liela nozīme: no vēja virziena un stipruma bija atkarīgi ne tikai zvejas apstākļi, darbs, loms, bet arī paša zvejnieka dzīvība. Zināmā apgabalā vienveidīgu vēju nosaukumu izveidošanas, vienotu terminoloģiju, ja tā varētu teikt, varēja ietekmēt arī tas, ka noteiktā apvidū vienādi vēji izraisa vienādas sekas (skat., piem., vēju nosaukumus *sausenis*, *bada vējš* u.c.). Taču atsevišķu vēju nosaukumu izplatību, liekas, nosaka arī seno cilšu robežas. Ja salīdzinām vēju nosaukumu *āzenis*, *saksenis*, *sāmenis* un nosaukumu *luodes vējš*, *ides vējš* ģeogrāfisko izplatību, tad redzam, ka šo nosaukumu ģeogrāfiskā distribūcija sakrīt ar seno kuršu un lībiešu teritorijām gar Baltijas jūras piekrasti²¹. Ņemot vērā iepriekš teikto un to, ka kurši bijuši slaveni jūrasbrau-

²¹ Latvijas teritorija XIII gadsimtā (karte), – Latvijas PSR vēsture, I Rīgā, 1953, 68. – 69.

cēji, jo tie apmeklējuši dāņu un zviedru piekrastes jau 9. gs. un uzturējuši sakarus arī ar rietumslāviem, par ko liecina vēsturiski dokumenti²² un citi dati²³, domājams, ka vēju nosaukumi *āzenis*, *saksenis*, *sāmenis* varētu būt seno kuršu vēju nosaukumi.

Vēju nosaukumu *āzenis*, *saksenis*, *sāmenis*, *luodes vējš* un *ides vējš* izplatība

²² Par to skat. turpat, 30.

²³ M. Slava, Latviešu tautas tēri, – Arheoloģija un etnogrāfija, Rakstu krājums, VII, Rīgā, 1966, 121.

НАЗВАНИЯ ВЕТРОВ В ЛАТЫШСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Латышские названия ветров до сих пор еще не были предметом специального рассмотрения. В данной статье рассматриваются только те названия ветров, которые обозначают ветры определенного направления. Анализу подлежат главным образом те названия, которые встречаются в латышских говорах вдоль побережья Балтийского моря. Встречаемые в говорах названия направлений ветров многочисленны (по семантике можно выделить 6 групп) и разнообразны по форме. В статье наряду с уже признанными этимологиями делается попытка дать новые объяснения для названий ветров *āzenis* „юго-восточный ветер“ и *tārpenis* „южный или юго-восточный ветер“. Некоторые названия ветров (например, *ides vējš* „северо-восточный в.“, *launadzis* „южный в.“, *luodes vējš* „северо-западный в.“, *mākars* „восточный в.“ и др.) заимствованы из прибалтийско-финских языков. Названия ветров *ides vējš*, *luodes vējš* распространены на бывшей территории ливов — главным образом вдоль побережья Рижского залива, а названия *āzenis*, *saksenis* „юго-западный в.“, *sāmenis* „северо-западный в.“ — в западной части Курземе, на территории куршского племени (см. карту). Следовательно, названия *āzenis*, *saksenis*, *sāmenis* могут быть рассмотрены как слова, которые в свое время, возможно, употреблялись в языке куршей.